

УДК 930.1

КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС-АНАЛІЗ ТА ЙОГО ІНТЕРПРЕТАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ЩОДО ПУБЛІКАЦІЙ У ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПРАВИ КИЇВСЬКОЇ МІЛІЦІЇ 1925–1926 рр.)

ОКСАНА МІХЕСВА,*кандидат історичних наук, доцент,
докторант Донецького національного університету*

На матеріалах публікацій у періодичній пресі з приводу "київської справи" про корупцію в міліції 1920-х років демонструються інтерпретативні можливості критичного дискурс-аналізу в реконструюванні через текстове повідомлення соціальної структури та соціальних практик.

Ключові слова: дискурс-аналіз, реконструкція, соціальна структура, соціальні практики, засоби масової інформації.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Одним із можливих джерел вивчення протиправних дій є матеріали періодичних видань. У статті розглянемо публікації в газеті "Комуніст" (орган ЦК та Харківського окружного КП(Б)У) з грудня 1925 до травня 1926 р. з приводу так званої "київської справи" (що викривали розгалужену та усталену систему хабарництва в київській міліції). ЗМІ є доволі цікавим джерелом, яке не стільки може надати інформацію про реальний стан злочинності, скільки дозволяє реконструювати тогочасний дискурс щодо злочинних дій (під дискурсом розуміємо сукупність письмових та усних текстів, які виробляють люди в різноманітних повсякденних практиках) [1]. Згодом цей створений дискурс починає формувати символічну реальність, і люди починають іти за ним як за певним соціальним законом.

Попри те, що до реконструювання різноманітних соціальних практик через матеріали періодичного друку вдавалося багато вітчизняних та зарубіжних дослідників, темі корупції в правоохоронних органах до сьогодні не приділялося належної уваги, більше того, питання корупційних стосунків, хабарництва в правоохоронній системі на жодному з окреслених етапів розвитку історіографії правоохоронних органів майже не порушувалися [2].

Мета статті - продемонструвати інтерпретативні можливості критичного дискурс-аналізу в реконструюванні соціальної структури та соціальних практик через текстове повідомлення.

Виклад основного матеріалу. Сутність "київської справи" вкладається в декілька рядків. У Києві 15 квітня 1926 р. перед виізною сесією Верховного Суду УСРР постанали 113 звинувачених міліцейських працівників (із яких 16 - члени партії) та пов'язані з ними громадяни [3]. Усіх їх звинувачували в різного рівня причетності до розгалуженої та постійно діючої системи хабарництва в київській міліції. Начальник київської губернської міліції Ф. Коваленко застрелив-

ся в момент арешту. За результатами розгляду справи в судовому порядку головні звинувачувані С. Фрадзько (заступник начальника Київської губернської міліції), Менабде (начальник міліції Центрального району м. Києва), Горський-Умнов (начальник активної частини розшуку й уповноважений ДПУ), Малишев (помічник начальника міліції з Промміліції) виізною сесією Верховного Суду були засуджені до розстрілу. Після відхилення ВУЦИКом прохання про помилування усі засуджені до розстрілу були страчені.

Однак на сьогодні робота історика не вичерпується лише наведенням фактів та творчим переказуванням наявних документів. Протягом минулого століття в площині гуманітарної дисциплінарності (історія, лінгвістика, філософія, соціологія) були теоретично обґрунтовані та методично розроблені моделі роботи з текстами, що дозволяють через мову текстового повідомлення реконструювати соціальну структуру, соціальні інститути та соціальні практики. Одним із таких методів є критичний дискурс-аналіз, який "розглядає дискурс - мову, що використовується у мовленні чи письмі, - як форму "соціальної практики". Дискурс як соціальна практика передбачає діалектичний взаємозв'язок між певною дискурсивною подією й ситуацією(ями), інститутом(ами) й соціальною структурою(ами), які задають його структуру - вони формують дискурсивну подію, але й дискурсивна подія формує їх. Тобто дискурс соціально конституюючий, так само як і соціально конституйований - він визначає ситуації, об'єкти знання, соціальні ідентичності людей, груп та їх взаємозв'язки. Він конституює - тобто допомагає підтримувати й відтворювати соціальний статус-кво й, одночасно, сприяє його трансформації" [4]. Означений метод дозволяє дослідити взаємовплив мови й соціальної структури та побачити, як зі складної суміші мови та соціальних фактів постають прихована ідеологія використання мови та відносини влади. Мова перетворюється на поле класової боротьби, яке одно-

часно є боротьбою за право надавати значення певним знакам.

Згідно з методом, прочитання тексту (виявлення дискурсу) неможливе без з'ясування умов і контексту його написання. Серія публікацій у періодичній пресі з приводу справи київської міліції стає частиною публічного дискурсу в грудні 1925 р. - травні 1926 р. У правоохоронних органах, що опинилися в центрі публічного скандалу, за плечима вже були період становлення й організаційних пошуків (тобто на момент події маємо вже цілком усталену систему взаємодії між органами правоохорони з доволі чітким поділом функцій, що виключало дублювання або перехресчування обов'язків), пережиті масштабні та публічні за своїм характером чистки (1921, 1923 і 1925 років, із яких найбільш масштабною та публічною стала чистка 1923 р., у результаті якої вдалося сформувати "пролетарський склад" правоохоронців) та стабільну законодавчу базу (що дозволяло уніфіковано підходити до розуміння злочину в межах усієї держави та вносити стандартизовані вироки чи призначати покарання). Усталення правоохоронного інституту відбувалося паралельно зі стабілізацією радянської влади в цілому, яка вже вирішила проблему системної кризи початку 1920-х років за рахунок поступок дрібному приватному капіталу та тимчасової відмови від колективних форм виробництва, розподілу та споживання. Саме на цьому етапі влада, що вибудувала міцну систему державної безпеки (її інституційною формою було Державне Політичне Управління) мала сили зайнятися остаточним зміцненням своєї системи за рахунок вичищення з неї тих елементів, що не відповідали ідеологічно витриманому конструкту "радянського службовця".

Справа київської міліції була лише однією зі справ, що в 1925-1926 рр. активно обговорюються журналістами та читачами. Поряд із нею не менші соціальні драми розігрувалися на шпальтах газет навколо справи харківських суддів [5], керівників провідних радянських установ на Херсонщині [6], Тульчинщині, Одещині, Донеччині [7]. Тож це був період чіткої розстановки основних акцентів у процесі ідентифікації, яка передбачала чітке позиціонування по лінії "ми"- "вони". Процес ідентифікації зазвичай передбачає конструювання образу "ми" та його позитивне описування (на відміну від "вони", які подаються спрощено, нейтрально, або частіше - негативно).

Журналісти, які висвітлювали справу київської міліції, продукували тогочасний дискурс, що містив у собі поетизовано високе сприйняття головних репрезентантів владної ідеології, легалізовано домінуюче "ми" з очевидно позитивним змістом, що протиставлялося чужому "вони". У групу позитивних означень за цією низкою публікацій можемо включити "робочий клас" і, меншою мірою, але поруч із ним - "радянський службовець" та "селянка", яким протиставлялися негативно забарвлені "вони" - "внутрішні вороги", "міліцейсько-базарна контрреволюція", "торговці, мануфактуристи, ресторатори та інші ідеологи базару", "торговці-хабародавці". У цій низці означень з усією очевидністю проступає головна ідеологічна опозиція робочій людині - це той самий напівнегативно означений у 1920-ті роки "непман", здатний створити таку атмосферу (ринкову), у якій будь-який радянський службовець стає злочинцем [8].

До речі, з точки зору деталізації образу (ті, хто був віднесений до категорії "своїх" зазвичай подаються не

тільки позитивно, а й більш детально, більш опукло), обидві категорії ("ми" й "вони") подані доволі схематично. Різниця полягає лише в розставлених акцентах та наданих оцінках - позитивність "ми" не підлягає сумніву, тож і не вимагає деталізації. Тим більше, що "ми" в цих публікаціях виступає суддею стосовно дій тих, хто вважається хоч і внутрішнім, але ворогом.

Якщо проаналізувати цю пару ще й з позиції теорії розрізень [9], то можемо стверджувати що виривання з контексту саме пари "ми - вони" унеможлиблює існування будь-яких інших опозицій у створеній авторами логічній схемі. Себе вони маркують як людей, що представляють радянську владу та її бачення ситуації, як представників ідеологічно домінантного робочого класу, означивши таким чином свою залученість до цієї групи, поза межами якої залишаються немарковані зовнішні, розрізнення з якими відбувається за загальним критерієм "радянський (колективний) / нерадянський (приватний, ринковий)".

Іншим об'єктом аналізу в періодиці була "жіноча" пара розрізень. Позитивним "дружині-селянці", "дружині відповідального працівника, члена партії" протиставлялися "міщанка", "обивателька", "донька багатих батьків", "дружина радянського працівника-злочинця" ("помпадурша"), "любителька шикарних туалетів, діамантів та частих "журфіксів"¹. У цьому випадку на перший план виступає розрізнення за критерієм "бідний / багатий", однак використання терміну "журфікс" зрештою виводить на розрізнення "дореволюційний / сучасний (постреволюційний)", "нерадянський / радянський".

Ще однією опозиційною парою були "комуністична родина" - "непманська родина". Останні конструкти в тексті майже не деталізовані, використовуються як цілком очевидні означення, що є опозиційними за своєю сутністю. Однак за акцентами, що розставлені в тексті, подібне розрізнення повертає нас до критерію "радянський / нерадянський".

З точки зору критичного дискурс-аналізу будь-який текст є полем боротьби дискурсів, тож інтертекстуальним за своєю сутністю. Тексти, продуковані автором 1920-х років, є відображенням його владного сприйняття реальності та відтворенням тих мовленнєвих конструктів, якими його сучасники означали дійсність. Поруч із вибудовуванням опозиційної пари "ми - вони" з точки зору людини, що маркує себе як "радянська", знаходимо в тексті й відтворення дискурсів, наприклад, тих самих "непманів". Один із підсудних, Гельфанд, власник ресторану-готелю "Марсель", під час допиту виголошує своє бачення дій міліції й свою систему опозицій. Він поділяє низових працівників міліції, що були "руками" керівництва в збиранні хабарів, на "порядних" (такі, що брали гроші та робили за це послугу) та "непорядних" (які гроші брали й одразу про це забували). Власне кажучи, головним критерієм такого розрізнення є економічна успішність, яка досягалася при партнерстві із "порядними" наглядчачами та не досягалася з "непорядними". У цій оцінці фіксуємо й певну інституалізацію хабарництва - воно сприймається як даність. Порядність співвідноситься не із законом на рівні держави, а правилами позадержавного "чесного" (з точки зору представника ринкової моделі) обміну на рівні міжособистісних стосунків. Тож бачимо локаль-

¹ Журфікс - від франц. *jour fixe* - у дореволюційній Росії відповідний день тижня у будь-якому будинку, відведений для регулярного прийому гостей. На журфікси приїздили без запрошення.

ну групову ідеологію "непманів", у цілому зацікавлених у місцевій адаптації радянських законів до реалій життя, опосередкованих діяльністю представників правоохоронних органів.

Цікавими є і прояви групової ідентичності головними винуватцями цієї справи - представниками міліції та кримінального розшуку. Ця група виступає як неоднорідна, її представників поєднує єдина система, у якій вони працюють, однак не поєднують статус, походження, світобачення тощо. І якщо на початку процесу спрацьовувала групова ідентичність, що ґрунтувалася на професійному чиннику (усі звинувачені відкидали звинувачення у хабарництві, а наявну систему відносно характеризували як щирі й дружні "подарунки"), то зрештою проступає поділ на керівництво ("маститі професори хабара", "кити", що примушують підлеглих порушувати закон) й рядових працівників ("учні", дільничні міліціонери й наглядачі, "братва", "плотва", "маленькі люди", яких примушують, які віддають останнє, кар'єра яких залежить від керівництва тощо). Обидві групи обирають різні стратегії захисту - "учні" активно вибудовують образ "жертви обставин", перекладаючи всю провину на керівництво, останні виправдовують свої дії (навіть у поетичній формі) за схемою "усі так роблять" або важкими умовами життя: "Я не знаю міліціонера, який би взяв ручку чи перо в руки і хоча б щось зробив без хабара"; "Треба бути суворими з правопорушниками, інакше можна й з голоду померти" (вислови Менабде) [10]; "Кто на свете согласится / Жить всегда в сплошной борьбе? / Разве можем мы забыть / И не думать о себе? / Вы поверьте, это дело / Нам барыш большой дает, / Кто работает умело - / Никогда не пропадет" [11] (Аркадій Горський-Зубцовський, брат Горського-Умнова, подав замість усної відповіді щодо допустимості хабарництва вірші, спеціально написані в Бупрі).

Однак подібна риторика швидко розпадалася на очах під час слухань у суді. Доволі швидко ставало очевидним, що ніхто з керівництва міліції з голоду не помирав. А щодо твердження "усі так роблять", то це доволі розповсюджений варіант виправдання власних дій, який у цьому випадку не відповідав простій логіці - якщо всі так роблять, то чому залишався поділ на "міліціонерів 2-го поверху" й "міліціонерів 3-го поверху" у відділку Райманів, або поділ на успішних "фаворитів" й "поганих" міліціонерів у С. Фрадька. Тож система хабарництва охоплювала не всіх працівників міліції, а лише тих, які правильно й своєчасно зрозуміли натяки керівництва та погодилися на таку систему відносин в обмін на покращення умов роботи та кар'єрний ріст.

І ще один момент, на який хотілося б звернути увагу. Аналіз образів Ф. Коваленка й С. Фрадька, створених журналістами на шпальтах газети, дозволяють говорити про їх семантичну неоднорідність. Наприклад, Ф. Коваленко з одного боку характеризується як "суворий", "хитрий", "обережний", "ідеолог", "зачинатель" (коли мова іде про налагодження механізму систематичного хабарництва), з іншого - як "слабовольний комуніст", "безвольний", "безхарактерний" (коли мова іде про самогубство чи вплив дружини). Отже, з одного боку він комуніст і радянський керівник, з іншого - внутрішній ворог, ідеолог базарної контрреволюції. Те саме стосується й образу С. Фрадька. Тож їх характеристики не залишаються стабільними, вони є контекстуальними й семантично неоднорідними (тобто в

різних контекстах їх образ набуває різного смислу, має різне значення). Це певною мірою свідчить про нестабільність соціальних відносин. Стабільність останніх передбачає нормативне відтворення дискурсів.

Такі ж моменти спостерігаються й у вибудовуванні образу "непманів", які з одного боку подаються як злочинці, що опинилися на одній лаві з міліціонерами-корупціонерами як представники "базарної" ідеології, а з іншого - як соціально неоднорідні жертви свавілля радянських службовців (працівників правоохоронних органів) та прихильники влади.

Висновки

Специфіка подання матеріалів (із їх ретельним відтворенням деталей, дослівним цитуванням усіх виступаючих тощо) дозволяє працювати з мовленнєвими конструктами не тільки журналістів, а й пересічних громадян того часу, тобто бодай почасті зрозуміти їх системи світосприйняття, домінуючі ідеологічні настанови, системи значень тощо, а зрештою, і вийти на процеси конструювання соціальної структури й соціальних цінностей того часу. Увага до деталей побуту дозволяє певною мірою відтворити буденність того часу, життя пересічної людини, що опинилася у вирі "великих" подій державного масштабу.

Розгляд матеріалів щодо процесу над хабарниками з київської міліції демонструє наявність уже в середині 1920-х років того, що б сучасною мовою означили терміном "корупція" - наявність розгалуженої та стабільно діючої системи використання свого владного становища, коли владний статус та його можливості стають вигідним ресурсом, який можна продавати за матеріальні блага. Означені матеріали не лише фіксують наявність корупційних стосунків, а й містять детальну характеристику механізмів подібної взаємодії, психологію й діяльність основних її акторів, вивчення чого може сприяти більш глибокому розумінню корупції як явища й у сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Филлипс Луиза Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Луиза Дж. Филлипс, Марианне В. Йоргенсен ; [пер. с англ.]. - Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2004. - С. 10.
2. Міхеєва О. "Київська справа": корупція в українській міліції 1920-х років / О. Міхеєва // Схід. - 2011. - № 2 (109). - С. 101-106.
3. Орлов А. 113. (К делу киевской милиции) / А. Орлов // Коммунист. - 1926. - 13 апреля. - С. 3.
4. Методы анализа текста и дискурса / Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. ; [пер. с англ.]. - Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. - С. 48.
5. Коммунист. - 1925-1926 рр.
6. Коммунист. - 1926. - лютий-березень.
7. Лист начальника міліції Старобільського округу // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ). - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2100. - Арк. 195.
8. Дело о преступлениях в Киевской милиции (По материалам предварительного следствия) // Коммунист. - 1926. - 19 сінця. - С. 3.
9. Методы анализа текста и дискурса / Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. ; [пер. с англ.]. - Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. - С. 253-272.
10. Дело киевской милиции. С процесса // Коммунист. - 1926. - 24 апреля. - С. 2.
11. Аграновский А. Дело киевской милиции. Об "учителях" и "учениках" / А. Аграновский // Коммунист. - 1926. - 26 квітня. - С. 4.

O. Mikheyeva

CRITICAL DISCOURSE-ANALYSIS AND HIM INTERPRETATIVE POSSIBILITIES IN PUBLICATION IN MASS MEDIA ("KIEV CASE" 1925–1926)

On the base of material "Kiev case" in the periodical press about corruption of the Ukrainian police at the mid 1920's the author shows the possibilities of critical discourse-analysis in the interpretation and reconstruction the social structure and social practices thru text-message.

Key words: *diskurs-analysis, reconstruction, social structure, social practices, mass medias.*

© O. Mikheyeva

Надійшла до редакції 16.02.2011

УДК 271.5:37.014.52|"157/164"(045)

РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄЗУЇТІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

АНЖЕЛА ПАПАЗОВА,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету*

Проаналізовано результати й наслідки діяльності єзуїтів у контексті досягнення мети Товариства Ісуса в східнослов'янському регіоні. Релігійно-освітня активність ордену єзуїтів була важливим складовим елементом історичних процесів у регіоні, дала поштовх розвитку місцевої освіти, активізації релігійного та суспільно-політичного життя, сприяла зближенню та взаємозбагаченню східнослов'янської та західноєвропейської культур. Проте одночасно вона призводила до певного обмеження впливу православ'я та сприяла кризі громадянсько-го миру в регіоні.

Ключові слова: *Товариство Ісуса, релігійно-освітня діяльність, східнослов'янський регіон.*

Постановка проблеми. Проблема релігійної діяльності ордену єзуїтів є важливим складовим елементом вивчення діяльності Товариства Ісуса, католицької, православної, греко-католицької церков, дослідження процесу взаємовпливу та взаємозбагачення культур. Релігійна діяльність Товариства Ісуса в східнослов'янському регіоні здійснювалася в рамках політики римської курії, за дорученням Папи Римського. Орден єзуїти виявляли ініціативу в досягненні цілей. Орден, перш за все, виконував свої внутрішні завдання й застосовував способи поширення католицизму, які виходили за рамки традиційних у католицькій церкві, що дозволило йому досягти значних успіхів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст. Орден є складовою частиною християнської культури, тому дуже важливо з'ясувати його вплив на розвиток християнського світу. Величезне значення й складність проблеми полягає в тому, що досліджуваний регіон знаходиться на перетині культур та релігій. Їх взаємовплив і взаємопроникнення накладає

свій відбиток на історичні процеси, явища, закономірності як у минулому, так і в сьогоденні.

Аналіз досліджень і публікацій. Велику увагу вивченню єзуїтства в означеному регіоні приділяли науковці Російської імперії XIX - початку XX ст. Вони досліджували діяльність Товариства в окремих землях краю, з'ясовували вплив ордену на аристократію, органи державної влади, православну церкву [1]. Загальний тон досліджень радянських учених із релігійної тематики був негативним. Однак достатньо ґрунтовно проаналізовано економічну діяльність ордену в Білорусі Т. Б. Бліновою [2]. Найактивнішими зарубіжними дослідниками були представники католицької церкви. Одна з таких робіт належить С. Обіреку, який, спираючись на велику джерельну базу, відбиває всі напрямки діяльності єзуїтів на території Речі Посполитої в 1564-1668 рр. [3]. Дослідник унії А. Великий підкреслив значення релігійної полеміки навколо унії церков [4]. Зарубіжні світські дослідники XIX - XX ст. приділяли увагу впливові ордену на історичні події. Можна виділити